

Загарницька І. І.

Освіта в контексті сучасних державотворчих процесів

Розглядаються проблеми та перспективи модернізації вітчизняної освіти в контексті сучасних процесів розвитку держави. Наголошується, що підґрунтям освітніх реформ має бути ставлення до освіти як до пріоритетної сфери суспільного розвитку (за фінансуванням, державним стимулюванням і підтримкою).

Те, що освіті належить провідна роль у становленні людської цивілізації, відомо ще з часів Конфуція і Платона, Сократа та Аристотеля. Нині, в умовах розгортання процесів глобалізації, бурхливого розвитку новітніх технологій, вільного переміщення фінансів, інформації та людей її значення стрімко зростає і вимагає ґрунтовного теоретичного переосмислення. Сьогодні, коли нове тисячоліття висуває надзвичайно високі вимоги до конкурентоспроможності кожної держави, сучасна освіта змушена розвиватися в умовах «економіко – центристської парадигми», оскільки особливе місце у забезпеченні зазначеної конкурентоспроможності відводиться:

1. рівню освіти (тому що в постіндустріальному світі найціннішим товаром стають саме знання та інформація);

2. якості освіти (актуальність даного питання пояснюється тим, що за останні десятиліття освіта, зокрема вища, набула широкомасштабного характеру, викликавши загострення проблеми переходу «кількості» у «якість»);

3. розвитку людського капіталу (через те, що у сучасній економіці акцент здебільшого робиться на «інтелектуальний потенціал» кожної держави. Здатність нації налагодити ефективну систему освіти і підвищувати інтелектуальний компонент робочої сили шляхом навчання стають критично важливими).

До того ж нині поняття освіти трансформується і розширюється. Вона вже виходить за межі формального шкільного і навіть вузівського навчання. На тлі орієнтації переважної більшості держав на зміцнення національної самоідентифікації та уваги до гідності особи освіта набуває значення найважливішого елемента зміцнення державності, закладаючи підґрунтя економічного добробуту як суспільства в цілому, так і кожної окремої людини, для якої вона виступає джерелом соціальної та професійної спроможності, умовою творчої самореалізації. Численні дослідження переконливо доводять, що освіта – стратегічний ресурс соціально – економічного і культурного розвитку держави, забезпечення її національних інтересів. Вона визначає темпи технологічного прогресу і конкурентноздатність країни, її політичний розвиток та стабільність соціальної сфери, стан духовності суспільства та місце держави на міжнародній арені. Від якості та ступеня розвитку освіти безпосередньо залежить майбутнє нації та добробут нових поколінь.

Державна підтримка національної системи освіти і професійної підготовки громадян у порівняно короткий термін здатна вивести

будь – яку країну на позиції світового лідера. У той же час, країна, що зневажає модернізацію освіти і науки, ризикує швидко перетворитися на депресивний регіон. Саме усвідомлення цієї здатності освіти призводить до стурбованості урядів найбільш амбітних держав світу – таких як США, Великобританія, Австралія, Канада, Нова Зеландія, Сінгапур, – щодо відповідності освітніх систем своїх країн глобальним економічним і соціальним тенденціям. Оскільки загальний прогрес економіки безпосередньо пов'язаний з освітніми досягненнями та обсягом державних видатків на цю галузь, то конкурентну перевагу у XXI ст. матимуть лише ті держави, що забезпечать безперервне створення нових знань та якість освіти, організують ефективне накопичення та обмін інтелектуальними ресурсами.

Особливо актуальними означені питання є для України, де за умов утвердження незалежності та одночасного переходу до постіндустріального, а в перспективі й інформаційного суспільства, не лише відбуваються глибокі трансформації у царині освіти, а й на якісно новий щабель піднімається її суспільна значущість і цінність. Для того, щоб поряд із провідними націями посісти гідне місце у світовому співтоваристві, українська система освіти має не лише готувати висококваліфікованих фахівців, але й формувати соціально зрілих, відповідальних, духовно розвинутих громадян. Яких змін вона повинна зазнати для переходу з пострадянської у національну українську, як готувати фахівців, яку модель виховання застосувати в процесі навчання – ці та ряд інших питань набувають нині надзвичайної актуальності і для філософів, і для педагогів, і для державних діячів.

На жаль, сьогоднішній стан справ у вітчизняній освітній галузі не можна вважати задовільним, хоча за роки незалежності дійсно зроблено багато. Практично сформована нормативно – правова база освіти; підготовлене нове покоління підручників для загальноосвітньої школи; здійснюється перехід до ступеневої системи навчання у вищій школі; трансформується гуманітарна освіта; триває перехід до 12 – річного терміну навчання і прогресивної моделі оцінювання знань учнів. Освіта України все більш викристалізовується як цілісна система, що розвивається у відповідності з потребами державотворення, національними інтересами, європейським і світовим досвідом.

Разом з тим, цей процес оптимальним вважати зарано. Реформування освіти відбувається за вельми непростих і подекуди навіть суперечливих умов. З одного боку, процеси демократичного державотворення, здобуття українцями духовної свободи не лише роблять можливим вільний інтелектуальний розвиток особистості, а й вимагають його. В той же час, на заваді розвитку інтелекту стоять соціально – економічні негаразди, політичні та ідеологічні конфлікти, згубний вплив яких вітчизняна освіта відчуває повною мірою.

Особливо загрозу вони становлять тоді, коли освітня політика держави, як це відбувається в Україні, часто залежить і від економічних коливань, і від суб'єктивних чинників тощо. Усе це негативно позначається на розвитку системи освіти: її організації та змісті, ресурсному потенціалі навчальних закладів, засобах навчання, й, звичайно ж, на суб'єктах навчально – виховного процесу – учнях, студентах, вчителів і викладачах. Навіть часті перемоги українських студентів і школярів у міжнародних конкурсах та олімпіадах не дають підстав

відпочивати на лаврах і переконувати себе, що наша освіта залишається однією з найкращих в світі. Слід визнати, що в освітній галузі все ще існує ряд гострих проблем, які ставлять на порядок денний питання про адекватність освітніх реформ суспільним запитам.

Очевидно, що систему освіти необхідно реформувати. Однак, підґрунтям цього процесу має бути ставлення до освіти як до пріоритетної сфери суспільного розвитку (за фінансуванням, державним стимулюванням і підтримкою). Більшість з існуючих в освітній галузі проблем можна вирішити вже зараз, але бурхливі політичні баталії та економічні негаразди, які цілком заволоділи увагою вітчизняних державотворців, позбавили освітян надії на швидкі зміни на краще. На тлі корупції та зловживання владою освіта дедалі частіше використовується в якості так званого адміністративного ресурсу для здобуття переваги над політичними опонентами. Останнє, як правило, виправдовують стратегічними інтересами держави, але насправді воно призводить до посилення авторитарних тенденцій у суспільстві, до зневіри людей у демократичних інституціях. Що в свою чергу ставить під загрозу збереження демократичних свобод і прав людини, має негативний вплив на формування громадянського суспільства.

Ці процеси спричинили низку суспільних суперечностей, які негативно позначились на управлінні даною галуззю, змісті та організації навчання, матеріальній базі закладів освіти. Але найбільш потерпає від такого стану речей головний суб'єкт навчально-виховного процесу — вчитель, суспільний і майновий статус якого жодним чином не відповідає тим завданням, що поставили нині перед освітою України. Прагнучи бачити нашу країну багатою і незалежною, ми маємо пам'ятати, що саме від вчителя залежать ті цінності, які понесуть у майбутнє його сьогоденні учні. Саме вчитель своєю щоденною працею закладає основу подальшого процвітання України; від сформованих ним переконань залежить міцність фундаменту, на якому стоятиме наша держава. Сьогодні, коли економіка України поступово стає на ноги, є реальні можливості підняти у суспільстві престиж професії вчителя, зробити її більш шанованою та привабливою для молоді. Нажаль, прагнучи до вершин влади, майже всі політичні сили демонструють свою увагу до галузі освіти лише під час виборчої кампанії, згадуючи про неї декількома рядками у власних передвиборчих програмах.

Зверху ставлення наших можновладців до освітньої галузі та вчителя є джерелом, з якого витікає безліч інших, не менш гострих проблем. Зокрема, це стосується фінансування освітньої галузі за так званим залишковим принципом, який в Україні існує і до нині. Достатньо пригадати вітчизняні державні вищі навчальні заклади, що сьогодні отримують кошти фактично лише на зарплату та стипендію. А на розвиток інфраструктури, будівництво і ремонт гуртожитків, обладнання спортивних майданчиків держава грошей практично не виділяє.

Пригадується вислів відомого педагога Шалви Амонашвілі: «Хороший вчитель і під деревом вивчить учня», однак в сучасній системі масової освіти незабезпеченість навчальних закладів приміщеннями і необхідним устаткуванням негативно позначається на якості освітнього процесу.

В Україні державне фінансування освіти та науки на порядок нижче, ніж в Європі. Якщо в розвинених країнах на освітню галузь виді-

ляється близько 9% від ВВП, а на науку до 5–6%, то в Україні ці показники не перевищують відповідно 4% і 1% від суми ВВП [4,53]. Зрозуміло, що для суттєвих змін на краще цього обмаль. Враховуючи те, що вітчизняній освіті ще потрібно наздогнати освіту розвинених країн, то відсоток відрахувань на неї в українському бюджеті має бути значно більшим. Адже вкладені в освіту гроші є інвестицією в майбутнє України.

Ми вже маємо ряд негативних наслідків недофінансування освітньої галузі. Зокрема, прагнення державних вузів хоч якось забезпечити своє існування за рахунок збільшення контингенту «контрактників» призвело до того, що студентів, які платять гроші за навчання, практично не відраховують за неуспішність, що, певна річ, відображається на рівні їх знань. Загострює ситуацію і характерна для глобалізаційних процесів тенденція поглиблення розриву між бідними та багатими, що набуває особливо загрозливих розмірів у країнах із перехідною економікою. Сьогодні ми змушені визнати, що українська система освіти виявилася нездатною протистояти розшаруванню суспільства. Для України звуження доступності, наприклад, вищої освіти через неспроможність більшості населення сплатити вартість навчання створює ситуацію, коли неосвіченість передається у спадок. В українському суспільстві поки що недостатньо усвідомлюють загрозу даної тенденції. Але ж обмеженість доступу до освіти позбавляє індивіда можливості подальшої повноцінної інтеграції у суспільство, активної участі у політичному та економічному житті держави, провокує його до антисоціальної поведінки.

Зазначена проблема має ще один суттєвий момент. Проголошуючи принцип рівного доступу до якісної освіти всіх громадян України незалежно від їх майнового стану, слід особливу увагу приділити проблемам сільської школи. Як засвідчують результати предметних олімпіад, питання забезпечення якості освіти у сільській школі потребує термінового вирішення. Слід ліквідувати існуючий розрив між міською та сільською освітою, оскільки ігнорування цього питання негативно позначиться на стані суспільства вже у не такому далекому майбутньому. До того ж людський капітал країни є одним з основних факторів її національної безпеки, і критичність існуючої ситуації потребує негайного виправлення. Слід додати, що проблема забезпечення кваліфікованими спеціалістами прискореного соціально – економічного розвитку країни, розширене відтворення інтелектуального національного ресурсу — тільки одне із низки завдань системи освіти у справі зміцнення безпеки держави. Перелік таких завдань є значно ширшим, оскільки мова йде не лише про професійну освіту, а й про комплексне виховання молодого покоління українців, покликаних відстоювати інтереси країни на міжнародній арені.

Змінити ситуацію на краще можна за рахунок удосконалення освітньої політики. Орієнтиром у цьому питанні може бути досвід інших країн, де освіта є вагомим статтею державного прибутку. В перші роки «холодної війни» аналітики Гаррі Трумена, прораховуючи стратегію розвитку Сполучених Штатів Америки, дійшли висновку, що найбільш економічний спосіб розповсюдження впливу країни у світі — це навчання іноземних студентів. За деякими даними, у 2000/2001 навчальному році в університетах США здобувало вищу освіту 550 тис. осіб. Плата за їх навчання склала у загальній сумі 6,042 млрд. доларів США. Великобританія у 2002 році за 174 тис. іноземних студентів отримала 3758 млн. доларів,

Італія — 1170 млн. доларів, Австралія — 3,6 млрд. доларів [7, 29]. А вже у 2007 р. у тій же Австралії прибуток від національного експорту освітніх послуг посів друге за вагомістю місце після промисловості, перемістивши таку прибуткову галузь як туризм на третю позицію. За даними Австралійського статистичного бюро, прибуток від надання освітніх послуг іноземцям за 2007 р. склав 12,5 млрд. австралійських доларів, тоді як іноземні туристи принесли країні «лише» \$ 11,5 млрд [11].

Зрозуміло, що на ринку освітніх послуг панує жорстка конкуренція, і Україні, щоб хоча б наблизитися до подібного рівня, доведеться долати безліч перешкод, як внутрішніх, так і зовнішніх. Однак, рахуючи кількість іноземних студентів не тисячами, а сотнями, і витрачаючи зароблені за їх навчання гроші на елементарне виживання, вітчизняні вузи з їх освітнім потенціалом та науковими здобутками потрапляють у доволі ганебну ситуацію. Для закладів освіти в умовах глобалізації та стрімкого розвитку високих технологій незаперечними критеріями успішного функціонування і розвитку виступають міжнародна мобільність, гнучкість у застосуванні альтернативних моделей передачі знань, швидке пристосування до нових вимог ринку, до необхідності задовольняти потреби суспільства. Держава має навчитися заробляти гроші в галузі освіти, інакше вона так і залишиться на узбіччі освітнього ринку, дозволяючи економікам інших країн розвиватися за рахунок українських студентів.

Переважає більшість науковців переконані, що шлях до успішного виконання цього складного завдання пролягає через реформування освітньої галузі в контексті болонських зобов'язань. Тут постає ще один важливий момент. Інтеграція України до європейського освітнього простору, відкритість для світового співтовариства мають здійснюватися зі збереженням власного національного досвіду, ґрунтуватися на національних аспектах освіти і виховання, без яких підготувати фахівця дійсно демократичного, суверенного суспільства неможливо. Лише посилення уваги до формування в стінах навчальних закладів національної свідомості молодого покоління дозволить цьому поколінню стати згодом динамічною рушійною силою процесів вітчизняного державотворення.

Загалом, реформування вітчизняної системи освіти повинно базуватись на повазі до української національної культурно — історичної традиції, надбаннях української педагогіки, досвіді поколінь у найширшому його розумінні. Має враховуватись і відтворюватись менталітет нації, світовідчуття і життєоблаштування української людини. Наша система освіти повинна не лише зберегти своє, національне, а й увібрати все передове та прогресивне, вивірене досвідом зарубіжних країн.

Здійснення останнього потребує певних зусиль. Не дивлячись на досить помітний розвиток педагогічних досліджень, ми, нажаль, ще надто приблизно вивчили «своє» і дуже повільно занурюємось у надбання «чужого» педагогічного досвіду. Ґрунтовних досліджень все ще потребує педагогічна спадщина Огієнка і Русової, Ващенко і Стеценка; недостатньо вивченим залишається досвід «братських шкіл», Острозької й Києво — Могилянської академії; чекають на шанобливих дослідників педагогічні ідеї таких видатних мислителів, як Шевченко і Франко, Драгоманов і Леся Українка, Максимович і Вернадський; неупередженого прочитання потребує українська радянська педагогічна теорія, представлена в працях Макаренка і Сухомлинського. Те ж саме стосується і

вивчення зарубіжної теорії та практики організації освіти і виховання дітей, учнівської молоді і студентів. У цьому напрямі ще багато чого слід зробити.

І, нарешті, хотілося б окремо зупинитися на особистісних якостях фахівців, яких готують вітчизняні заклади освіти. Занурення у процеси динамічних перетворень, пов'язаних з економічною і політичною розбудовою та формуванням принципово нових соціальних відносин, поставило українське суспільство перед проблемою зміни пріоритетів: держава й соціальна спільнота мають поступитися місцем людини. Реалії життя демонструють, що саме вона є рушійною силою прогресу цивілізації, що від її освіченості, творчої енергії, рівня розвитку культури та сформованості духовного світу залежить динаміка протікання всіх економічних, політичних і соціальних процесів у суспільстві.

Завдання підготовки такої особистості безпосередньо стосується освіти, оскільки її культуротворча функція окрім завершення процесу освоєння людиною культурного поля включає і необхідність ініціювання та втілення нових тенденцій, що відображають поступ цивілізації. Світ змінюється стрімко, тому система освіти вже сьогодні повинна орієнтуватися на ті потреби суспільства, які з'являться через 10 – 15 років.

Соціальне замовлення, що стоїть сьогодні перед системою освіти, можна визначити в найзагальнішій формі як формування самостійної, ініціативної, духовної особи, яка володіє загальнокультурною компетентністю та високим професіоналізмом, відкрита для постійної самоосвіти, готова пристосовуватися до динамічних умов соціального і професійного життя.

Задовольнити ці вимоги навчальні заклади зможуть, якщо, як свого часу перші середньовічні університети, посядуть місце своєрідних культурних центрів країни, стануть джерелами духовності. Лише за таких умов вони формуватимуть інтелігенцію – носія духовного потенціалу суспільства, забезпечать широту світогляду своїх учнів, їх духовну зрілість і свободу мислення.

Свого часу Тесс Джауелл, державний секретар з питань освіти і культури, член парламенту Великобританії зазначив, що його країні до середини ХХ ст. необхідно було подолати п'ять велетнів матеріальної убогості – бідність, хвороби, невігластво, запустіння та неробство. Але вже на початку нового сторіччя прийшло розуміння того, що без подолання шостого велетня – духовної убогості, – всі спроби вирвати людей з убогості матеріальної приречені на невдачу [3,5].

В нашій країні ситуація є подібною: запропонована політиками послідовність вирішення економічних і соціальних негараздів, віднесення питань освіти до категорії другорядних, зневага до культури та духовності ставлять під загрозу процес реформування освітньої галузі.

Підсумовуючи все зазначене вище можемо зробити низку висновків:

1. Існуючі проблеми вітчизняної системи освіти починаються за її межами, виникаючи як наслідок економічних, політичних і соціокультурних негараздів у державі та суспільстві.

2. Пріоритетними напрямками освітньої політики на найближчу перспективу повинні стати:

- Збільшення видатків на освітню галузь, підняття суспільного статусу педагога;

- Забезпечення доступності освіти для всіх верств населення;
- Підвищення якості вітчизняної освіти відповідно до потреб сучасності та міжнародних стандартів;
- Створення власного ринку освітніх послуг і забезпечення конкурентоздатності цих послуг в європейському освітньому просторі;
- Підтримка культурно – духовної місії освіти;

Лише зміни спрямованості державної політики в галузі освіти, зміцнення у суспільній свідомості уявлення про освіту як про визначальний фактор розвитку країни дозволять їй виконати своє покликання – забезпечити гідне майбутнє нашої держави.

Література

1. *Артемчук Г.І., Попович В.В., Січкаренко Г.Г.* Вища школа України: реальність і тенденції розвитку. – К.: Ленвіт, 2004. – 176 с.
2. *Грудзинский А.О.* Университет как предпринимательская организация // Социс. – 2003. – № 4. – С.113 – 119.
3. *Джауэлл Т.* Культура и власть // Государственная служба за рубежом: Управление культурой. Реф. Бюллетень. – № 5 (55), 2004. – М.: РАГС, 2004. – С.3 – 12.
4. *Журавський В.С., Згуровський М.З.* Болонський процес: головні принципи входу в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2003. – 200 с.
5. *Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А.* Образование как ресурс информационного общества // Социс. – 2005. – № 7. – С. 107 – 113.
6. *Кольчугина М.* Международная интеграция в сфере высшего образования // Мировая экон. и междунар. отношения. – 2005. – № 11. – С.55 – 64.
7. *Нейматов Я.М.* Образование в XXI веке: тенденции и прогнозы. – М.: Алгоритм, 2003. – 132 с.
8. *Серкіс Ж.* Нові підходи до управління сучасною освітньою організацією // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С.140 – 150.
9. *Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики.* – К.: К. І. С., 2003. – 296 с.
10. *Україна: стратегічні пріоритети.* Аналітичні оцінки / За ред. А.С.-Гальчинського. – К.: НІСД, 2003. – 328 с.
11. <http://www.osvita.org.ua>

Загарницкая И.И. Образование в контексте современных процессов развития государства

Рассматриваются проблемы и перспективы модернизации образования Украины в контексте современных процессов развития государства. Подчеркивается, что основой образовательных реформ должно быть отношение к образованию как к приоритетной сфере общественного развития (в вопросах финансирования, государственного стимулирования и поддержки).

Zagarnitskaya I.I. Education in the context of contemporary processes of the state development

Review of problems and prospects for modernisation of the Ukrainian education in the context of contemporary processes of the state development. It is emphasized that the reforms in education should be based upon the approach to the education as to the sphere of priority in the social development (where it concerns financing, state incentives and support).